

Η τελετουργία του μοιρολογιού

Στα ελληνικά, η πιο συζητημένη μελέτη για τη διαχρονικότητα του θρήνου. Πώς ο παμπόλιος γόος και κοιμός των γυναικών διαμορφώνεται βαθμιαία ως έπαινος ή ως μοιρολόι για τον νεκρό

Margaret Alexiou

Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση

Επιμέλεια μετάφρασης, μετάφραση Δημήτρης Ν. Πατριμονωλάκης, Παναγιώτης Α. Ραΐλος, Έκδοση του Μορφωτικού Ιδρυματος Εθνικής Τραπέζης, 2002, σελ. 453

Του ΓΙΩΡΓΗ ΓΙΑΤΡΟΜΑΝΩΛΑΚΗ

Το βιβλίο της κυρίας Μάργκαρετ Αλεξίου κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στις εκδόσεις Cambridge University Press το 1974, πριν από 28 χρόνια δηλαδή. Η πορεία του, όλο αυτό το διάστημα, υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχημένη, καθώς το πλούσιο και σφράγισμένο υλικό και η σκευαστική των θέσεων του κατέστησαν το βιβλίο, ευθύς ομείως, πολυτιμότεο βοήθημα για αναρτήσιμους φοιτητές και μελετητές της αρχαίας και νεώτερης ελληνικής παράδοσης σε όλο τον κόσμο. Το βιβλίο μελετά τη διαμόρφωση και τη μακροαίωση εξέλιξη του τελετουργικού θρήνου μέσα στην ελληνική παράδοση (αρχαιότητα, Βυζάντιο, σήμερα) και διαπιστώνει τη συνεχή και ενφάνταστη ανανέωση του, καθώς οι ποιητές του σε όλες τις εποχές αντλούσαν κοινά θέματα, ιδέες και παραδοσιακούς εκφραστικούς τρόπους, και με τη σειρά τους (όπως γίνεται και σε ανάλογα ποιητικά είδη) μεταποιούσαν την καθιερωμένη σύμβαση σε έκφραση προσωπική και πρωτότυπη. Αυτή ακριβώς η δυναμική αφομοίωση του παρελθόντος, μέσα από την αέναη αλληλεπίδραση του λόγου και του λαϊκού στοιχείου, όπως δείχνει και η περίπτωση του τελετουργικού θρήνου, εγείρει ένα παμπόλιο και πολυουζητημένο θέμα, αυτό που αποκα-

λούμε συνήθως «συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού». Η κυρία Μάργκαρετ Αλεξίου μάς βοηθά, πιστεύω, και προς αυτό το σημείο.

Το βιβλίο αρθρώνεται σε τρία μέρη και κάθε μέρος περιέχει τρία κεφάλαια. Σε ανάλογες μελέτες, όπου συνήθως ερευνάται η εξέλιξη ενός ποιητικού είδους ή ενός θέματος μέσα στις μεγάλες περιόδους του ελλητισμού, η απλή και εύκολη πρακτική είναι να ακολουθήσει κάποιος τον ασφαλές αλλά συνάμα αδρανές διαχρονικό άξονα. Αντίθετα η Αλεξίου επιλέγει να αρθρώσει το βιβλίο της πάνω σε μια τριάδα κεντρικών ζητημάτων τα οποία στη συνέχεια ερευνά στη διαχρονική τους ανάπτυξη. Το πρώτο μέρος σφύζει τη σχέση θρήνου και τελετουργίας και δείχνει πώς η επιβίωση του από την ελληνική αρχαιότητα στον χριστιανισμό και ως τα νεότερα χρόνια οφείλεται – σε μεγάλο βαθμό – στο ότι συνδέθηκε με ένα ευρύτερο και πιο σύνθετο τελετουργικό πλαίσιο εθιμικών πρακτικών. Ο θρήνος δεν είναι ένα αυθόρμητο εξόρισμα οδύνης είναι συμφωνημένος με την όλη νεκρική τελετή, δηλαδή την πρόθεση του νεκρού, το εἶδος και την ταφή. Στην αρχαία Αθήνα, ήδη από τον 6ο αι. π.Χ., υπήρχαν νόμοι που ρύθμιζαν λεπτομερώς, για λόγους κοινωνικο-οικονομικούς και θρησκευτικούς, τις νεκρικές τελετές. Ο άμπελος θρήνος, λόγω χάρη, δεν ήταν μόνο άπρεπος, ήταν και απαγορευμένος. Πολύς από αυτές τις πρακτικές

έχουν ενσωματωθεί και διατηρηθεί μέσα στο χριστιανικό τελετουργικό.

Στο δεύτερο μέρος εντάσσονται οι σημαντικότερες μορφές και τα ποικίλα είδη του θρήνου. Είναι παρακολουθούμε πώς ο θρήνος για αρχαίους θεούς και ήρωες, για τον Αδωνη, τον Λίνο ή τον Υάκινθο, λ.χ., μεταβάλλεται σε θρήνο για την Παναγία ή τον Χριστό, πώς οι θρήνοι για αρχαίες πόλεις επιβιώνουν ως θρήνοι (*ανακαλήματα*) για την Κωνσταντινούπολη και πώς, εντέλει, ο παμπόλιος ιδιωτικός θρήνος, γόος και *κοιμός* των γυναικών διαμορφώνεται βαθμιαία ως έπαινος ή ως μοιρολόγιο για τον νεκρό. Στο τελευταίο μέρος εξετάζονται η δομή, η θεματολογία, οι εκφραστικές συμβάσεις και οι συναφείς και κοινές εικονοποιήσεις μέσα στους θρήνους και τα μοιρολόγια. Φανερώνεται έτσι τόσο ο παραδοσιακός χαρακτήρας όλων των συστατικών στοιχείων του θρήνου όσο και η παραδοσιακή «ρητορική» και «ποιητική» του: αντιφωνική και τριμερής δομή (προφώνηση του νεκρού, αφήγηση σχετικά με το παρελθόν του νεκρού, επανοιχοποίηση ή αποστοφή), χρήση διαλόγων και επειδίου, αντιθετικά, «λογισμικά» σχήματα (παρελθόν-παρόν, ζωντανό-νεκρό, ευχές-κατάρεις κ.ά.), και, τέλος, το παμπόλιο συστατικό μοτίβο που αναπαισσονται συνήθως μέσα σε ένα θρήνο και αποτελούν δείγματα υψηλής ποιητικής οικονομίας και συμβολισμού (το φως, το ταξίδι, το χαμένο στήριγμα, η άνοιξη και ο θερισμός, το δέντρο, το νερό και η δίψα).

Από την παραπάνω, αναγκαστικά, συμπεριλαμβανόμενη σχηματική παρουσίαση του υλικού που ερευνά και ερμηνεύ-

Σύγχρονος Θρήνος
στο Μοναστήρι
της Βόνιτσας.
Κάτω, Επιτάφιος
Θρήνος

νεία η Αλέξiou γίνεται σαφές όχι μόνο η σπέρση δομή αυτής της μελέτης αλλά και η αναμφισβήτητη θελκυτικότητα που παράγεται από αυτή τη μεθοδική και βαθιά εξέταση του τελετουργικού Θρήνου. Αυτή η τέχνη που προσφέρει το βιβλίο γίνεται ακόμη πιο ενδιαφέρουσα αν σκεφθούμε πως το θέμα του είναι οικιαστικά το πένθος και η ανιστόρηση, μέσα από τον θρήνο, της απόλασας αγαπημένων προσώπων ή τόπων. Γεγονός ωστόσο που δεν πρέπει να μας παραξενεύει τελικά - ο ίδιος ο θρήνος (τόσο στην αρχαιοελληνική λογοτεχνική παράδοση όσο και στη χριστιανική ερμηνευτική) προσφέρει τη δική του (ιδίωτη) *τέχνη* και *ηδονή*. Η ομηρική *έκφραση* *τεταρτομέθεο γέισο* και η άποψη του Γρηγορίου Νύσσης ότι *εν ηδονή τοις ανθρώποις το δάκρυον* δεν φαίνεται να διαφέρουν πολύ. Ένα βιβλίο που μιλά για τον θάνατο και το πένθος δεν είναι αναγκαστικά ένα βιβλίο μουντό και άχαρο. Τουναντίον το παρόν βιβλίο μάς κέρπει με τη μέθοδο και την ερμηνευτική του οξείτητα και συνάμα μας εξοικειώνει με το μυστήριο του θανάτου. Όχι από θρόνους μεταφυσικούς ή μέσα από παραμύθια, αλλά καθώς μας δείχνει τα όρια της ανθρώπινης *επιμοσύνης* που μεταποιεί τη φρίκη και το ακατανόητο σε τέχνη.

Προφανώς υπάρχουν ανάλογα βιβλία στη διεθνή βιβλιογραφία. Επίσης σημαντικό μέρος του σχετικού υλικού έχει συγκεντρωθεί και δημοσιευθεί σε ελληνικά περιοδικά. Όμως το βιβλίο της κυρίας Αλεξίου ευτυχώς, πιστεύω, περισσότερο από οποιοδήποτε

ανάλογο έργο για δύο λόγους: πρώτον, για τον συστηματικό τρόπο με τον οποίο η ερευνητρια εξετάζει το υλικό της και, δεύτερον, διότι συνδυάζει την αυστηρή μέθοδο με την προσωπική, θα λέγαμε, και «θερμή» τελικά εμπλοκή στο υλικό που ερευνά. Θυγατέρα του διάσημου ελληνιστή George Thomson, δασκάλου (επιμέρος ή αμέσως) πολλών από εμάς, η Μάργκαρετ Αλεξίου έχει τραφεί με την ελληνική παράδοση αλλά χωρίς τα σχετικά σύνδρομα που στοιχειώνουν πολλούς Έλληνες. Για τούτο και οι θέσεις της είναι νηφάλιες και πεσιτικές. Πιστεύει, λ.χ., και έχει δίκιο, πως η μονομέρεια και η υποκειμενικότητα που δείχνουμε όταν προσεγγίζουμε τα ζήτσημα της Λαογραφίας συνεχώς του ελληνικού πολιτισμού δεν είναι δυνατόν να μας οδηγήσει σε χρήσιμα στοιχεία. Η συνέχης της ελληνικής παράδοσης, γράφει, προκειμένου να αποδειχθεί χρησιμη έννοια «πρέπει να ορίζεται με σαφήνεια και να αποδεικνύεται μέσα σε συγκεκριμένο κάθε φορά πλαίσιο αναφοράς. Η πολιτισμική συνέχης δεν αποτελεί κριτήριο αξιολόγησης: δεν είναι δυνατόν να συνεπάγεται αυτόχημα την ανωτερότητα ή την πρωτοτυπία όσων στοιχείων ανάγονται στην αρχαιότητα, ούτε, αντίθετα, να αποκλείει την πιθανότητα επίδρασης ξένων πολιτισμών».

Χαίρουμε που αυτό το πολύτιμο «ελληνικό» βιβλίο μεταφράζεται, έστω και καθυστερημένα, στη γλώσσα μας και γίνεται έτσι κείμενο περισσότερο, ειδικών και μη. Η χαρά μας είναι μεγαλύτερη καθώς η ελληνική μορφή του βι-

βλίου προέρχεται από μια ευρύτατη αναθεωρημένη έκδοση, προσεκτικότερα επιμελη-

μένη και ζηλευτά μεταφρασμένη από δύο νέους Έλληνες φιλολόγους που διατρέφουν

στο Harvard, εκεί όπου η Αλεξίου δίδασκε χρόνια στην Έδρα Σπέρση ελληνικό πολιτισμό. Οι δύο επιμελητές-μεταφραστές δεν μετέφεραν απλώς το αγγλικό κείμενο με θωμασιτή δειλότητα στη νεοελληνική γλώσσα, αλλά αναθεώρησαν το βιβλίο (ήδη κυκλοφορεί και η νέα αγγλική μορφή του), το εμπλούτισαν με νεότερη βιβλιογραφία και (όπως αναγνωρίζει η συγγραφέας) το προσαρμόσαν στις απαιτήσεις του ελληνικού αναγνωστικού κοινού. «Εραφην», θα λέγαμε, το βιβλίο εξαρχής. Η ιδιαίτερως επιμελημένη τυπογραφική εμφάνιση του *Τελετουργικού Θρήνου* (όπως άλλωστε μας έχει συνηθίσει το ΜΙΕΤ) είναι ένας επιπρόσθετος λόγος για να επαινέσουμε και να συστήσουμε θερμά το έργο.